

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАСОБАМИ КОРЕКЦІЙНОЇ ОСВІТИ

PSYCHOLOGICALLY-PEDAGOGICAL PREREQUISITES OF CHILDREN WITH DEPRIVATION OF MENTAL DEVELOPMENT'S SOCIAL-COMMUNICATIVE ACTIVITY BY MEANS OF CORRECTIONAL EDUCATION

У статті розглядається проблема диференційної корекційно-педагогічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, а саме з затримкою психічного розвитку, – одна з найважливіших проблем в умовах екологічної й антропологічної кризи в Україні, що негативно відбивається на системі освіти. Затримка психічного розвитку в дітей спричинює низку несприятливих наслідків: від труднощів засвоєння навчального матеріалу до девіантних і навіть делінквентних форм поведінки. У сучасних умовах необхідна корекція виявлених відхилень у психічному розвитку дітей, яку доцільно організувати в межах освітнього процесу в закладах освіти. Неповноцінний психічний розвиток дітей може бути спричинений як дефектами центральної нервової системи чи інших органів, так і несприятливим природним, предметним і соціокультурним середовищем, енергоінформаційним простором. З урахуванням цих обставин і була побудована корекційно-розвиткова програма освіти з формування повноцінної соціально-комунікативної активності як фактору корекції затримки психічного розвитку, яка передбачає організацію основних видів діяльності з ускладненням різних форм взаємодії. Важливим засобом стимулювання соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку є залучення їх до різноманітних колективних видів діяльності, якою керує педагог і завдяки якій реалізується просторовий, психологічний, соціальний і духовний контакти сторін, що взаємодіють, здійснюється міжособистісне спілкування як вирішальний фактор самоактуалізації суб'єктів взаємодії. Завдяки реалізації корекційно-розвиткової програми освіти з формування повноцінної соціально-комунікативної активності як фактору корекції затримки психічного розвитку була створена позитивна соціально-психологічна атмосфера в колективі.

Ключові слова: корекційно-педагогічна допомога, затримка психічного розвитку, корекційно-розвиткова програма, соціально-комунікативна активність, міжособистісне спілкування.

The article deals with the problem of differential correctional and pedagogical assistance to children with special educational needs, especially, deprivation of mental development – one of the most important problems in terms of the ecological and anthropological crisis in Ukraine, which is negatively reflected in the education system. Children's deprivation of mental development is predetermined a number of adverse consequences: from difficulties in learning the material to deviant and even delinquent forms of behavior. In modern conditions it is necessary to correct the identified abnormalities in the mental development of children, which should be organized as part of the educational process in educational institutions. Inadequate mental development of children from these positions can be reduced by defects of the central nervous system or other organs, as well as unfavorable natural, material and socio-cultural environment, energy information space. A correctionally-developmental program of education was formed to organize a full-fledged socially-communicative activity as a factor in correcting children's deprivation of mental development, which involves the organization of basic activities with the complication of various interaction's forms. An important means of stimulating socially-communicative activity of children's deprivation of mental development are their involvement in various collective activities which is supervising by teacher and realizing by the spatial, psychological, social and spiritual contacts of the interacting persons, through the interpersonal communication as a decisive factor in self-actualization. There was a process of creating a positive socio-psychological atmosphere in the team in consequence of the implementation of the educational correctionally-developmental program for the formation of full-fledged socially-communicative activity as a main factor of children's deprivation of mental development correction.

Key words: correctionally-pedagogical assistance, mental retardation, correctionally-developmental program, socially-communicative activity, interpersonal communication.

УДК 376.4.016:811.111:808
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.9>

Колодич О.Б.

к.психол.н.,
доцент, завідувач Ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Мороз О.І.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука»

Постановка проблеми. Проблема диференційної корекційно-педагогічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, а саме з затримкою психічного розвитку, – одна з найважливіших проблем в умовах екологічної й антропологічної кризи в Україні, що негативно відбивається на системі освіти, набула особливої гостроти під дією таких факторів, як:

- погіршення фізичного, психічного, соціального й духовного стану дітей;

- ранній початок навчання та його інтенсифікація, що призводить до перевтомлення дітей. Як показує практика, складна розумова діяльність є непосильною для значної частини дітей дошкільного віку. Наслідком цього є глибока втома, розвиток невротичного синдрому, психоемоційне перенавантаження, що негативно впливає на процес психічного розвитку;
- недостатня увага до організації взаємин у системі освіти. Під час освітнього про-

цесу важко врахувати фактор позитивного чи негативного сприймання особистості вчителя. Однак відомо, що педагогічна взаємодія і методика викладання значною мірою зумовлюють ставлення до навчання й емоційний стан дітей.

Усі згадані фактори негативно впливають на психічний розвиток дітей, не лише на духовний і соціальний, а й на фізичний стан. Нині в Україні близько 70% новонароджених мають певні відхилення у стані здоров'я. За даними медиків з чітко визначеними аномаліями народжується 3,3% дітей. На час вступу до освітнього закладу вже 80% дітей мають відхилення у стані здоров'я [1].

Затримка психічного розвитку (далі – ЗПР) у дітей зумовлює низку несприятливих наслідків: від труднощів засвоєння навчального матеріалу до девіантних і навіть делінквентних форм поведінки, з метою профілактики та запобігання появі яких необхідна корекція виявлених відхилень у психічному розвитку дітей, що в сучасних умовах доцільно організувати в межах освітнього процесу в закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Позиції вітчизняних учених Т. Вісковатової, Т. Ілляшенко, Н. Стадненко стосовно змісту поняття ЗПР; І. Іванової, Л. Гриценко про диференціювання ЗПР і педагогічної занедбаності та розумової відсталості, а також про причини біологічного характеру, що зумовлюють цей стан; А. Обухівської та М. Боришевського щодо класифікації й принципової можливості подолання деяких видів ЗПР у спеціально створених умовах корекційної освіти дають змогу створити психолого-педагогічні передумови корекції порушень особистісного розвитку дітей із затримкою психічного розвитку, як-от: тривожності, імпульсивності, агресивності, замкнутості, невпевненості й естетичної нечутливості, схильності до нечесної й асоціальної поведінки. Ці відхилення відображають найшкідливіші тенденції соціалізації й водночас створюють значні труднощі для дитини у спілкуванні. Джерела цих труднощів – у неподоланих суперечностях ранніх стадій особистісного розвитку й основного вікового завдання певної стадії онтогенезу [8]. Віковий проміжок від 5 до 11 років у психоаналізі називається латентним (прихованим, тихим) періодом. Е. Еріксон називає його періодом «психосексуального мораторію», коли затухають імпульси ранньої дитячої сексуальності, що закінчуються усвідомленням статеві ідентичності та відстроєним оформленням статевої зрілості, яке настане в юності. У цей період діти опановують операційно-технічні й соціальні засади майбутньої фізично-оздоровчої, художньо-ігрової, предметно-перетворювальної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, громадсько-корисної діяльності [10, с. 165].

Неповноцінний психічний розвиток дітей з цих позицій може бути спричинений як дефектами центральної нервової системи чи інших органів, так і несприятливим природним, предметним і соціокультурним середовищем, енергоінформаційним простором, як стверджує О. Киричук [7]. Л. Виготський називає безмежну кількість типів аномального психічного розвитку дітей [3].

Небезпека, яка підстерігає дитину на цій стадії, як зауважує Е. Еріксон, полягає в почутті неадекватності й неповноцінності: «Дитина в цьому випадку переживає відчай від своєї невмілості в предметному світі й відчувається приреченою на посередність або на неадекватність» [10, с. 29]. Таким чином, почуття власної неповноцінності є наслідком слабого розвитку освітніх умінь, несформованості навичок пізнавальної діяльності, інтелектуальної рефлексії, поганого володіння мисленнєвими операціями, прийомами самоконтролю й самооцінки. Відтак діти з затримкою психічного розвитку уникають складних завдань, ситуацій змагання з іншими, пригнічені усвідомленням своєї недосконалості тощо.

Постановка завдання. Усі ці обставини ускладнюють формування першої цілісної форми самоідентичності на наступній стадії розвитку. Від набуття найнеобхідніших пізнавальних, освітніх і комунікативних умінь у дитинстві залежить гострота кризи підліткового віку й становлення соціально зрілої особистості. Тому важливо якомога раніше навчати дітей із затримкою психічного розвитку прийомів морально-психологічної саморегуляції, підштовхувати до сміливих, ініціативних, безкорисливих, виважених вчинків, стимулювати соціально-комунікативну активність.

Виклад основного матеріалу дослідження. З урахуванням цих обставин і була побудована корекційно-розвиткова програма освіти з формування повноцінної соціально-комунікативної активності як фактору корекції затримки психічного розвитку, що передбачає організацію основних видів діяльності з ускладненням різних форм взаємодії.

Кожна нова форма особистісної взаємодії реалізувалася під час предметної діяльності, передбачала ускладнення перцептивних, моторних, мнемічних й інтелектуальних операцій, що становили окрему дію.

Так, засвоюючи міжособистісну взаємодію за схемою «педагог – дитина із затримкою психічного розвитку» відпрацьовувалося вміння адекватно сприймати інформацію й реалізувати відповідні дії. Міжособистісна взаємодія за схемою «дитина – дитина із затримкою психічного розвитку» передбачала спільне обговорення певного виду діяльності, формування спільного способу її виконання й демонстрацію варіанта виконаного завдання. На цьому етапі

діти з затримкою психічного розвитку засвоюють прийоми узгодження власної думки з думкою партнера, навчаються стримувати себе, не перебивати, очікувати своєї черги в діалозі, аргументовано висловлювати думки, зберігати тактовність і доброзичливість за будь-яких обставин. Взаємодія в групі передбачає навчання дітей із затримкою психічного розвитку вмінню бути організатором певної діяльності, керувати не лише власними діями, а й діями учасників соціально-комунікативної ситуації. Діти з затримкою психічного розвитку в процесі групової взаємодії вчать знаходити компроміс, конструктивно вирішувати проблему. Організуючи певний вид діяльності, педагог стимулює розв'язання конфліктів, що виникають між учасниками однієї групи, між представниками опозиційних груп, між дитиною з затримкою психічного розвитку та групою.

Усі три форми міжособистісної взаємодії, що виникають у процесі організації фізично-оздоровчої, креативної, предметно-перетворювальної, освітньої й суспільної діяльності, потребують від дітей із затримкою психічного розвитку високого рівня динамічності, організованості, що сприяють соціально-комунікативній активності, умінню довільно регулювати інтелектуальні й афективні дії, орієнтуватися в ситуації, планувати й виконувати певну діяльність [5; 6].

Основна ідея розвитку соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку за допомогою корекційно-розвиткової програми – формування належного ставлення до себе, адже це впливає на всі аспекти життєдіяльності. Завданнями розвитку соціально-комунікативної активності є формування таких почуттів:

1) безпеки. Мета – розвинути в дітей із затримкою психічного розвитку впевненість у власних силах, відповідальність за своє життя, відвертість, відсутність страху, впевненість у спілкуванні з дорослими;

2) самодостатності. Мета – навчити дітей із затримкою психічного розвитку цінувати те, чим наділила людину природа (зір, слух, голос), стимулювати пізнання себе, своїх позитивних і негативних якостей, визначення своєї типовості й водночас унікальності;

3) приналежності до сім'ї, колективу, соціуму;

4) цілеспрямованості. Мета – виховання в дітей із затримкою психічного розвитку вміння досягати мети, вирішувати проблеми, розвивати сильні та позбавлятися слабких сторін своєї індивідуальності;

5) компетентності. Мета – навчити дітей із затримкою психічного розвитку використовувати свої творчі вміння, формувати моральність, закласти уявлення про дозволене й заборонене.

Важливим засобом стимулювання соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку є залучення їх до різноманітних колективних видів діяльності, якою керує педагог і завдяки якій реалізується просторовий, психологічний, соціальний і духовний контакти сторін, що взаємодіють, відбувається міжособистісне спілкування як вирішальний фактор самоактуалізації суб'єктів взаємодії.

Сучасні психологічні й педагогічні дослідження свідчать про те, що для розвитку системи цінностей та індивідуальності дітей із затримкою психічного розвитку вирішальне значення має спільна діяльність з іншими [4; 9]. Діти з затримкою психічного розвитку готові працювати разом, демонструючи певний рівень соціально-комунікативної активності. Окрім того у співпраці, спрямованій на фізично-оздоровчу, креативну, предметно-перетворювальну, освітню й суспільну діяльність, вони отримують задоволення від взаємодії. Однак, через певні соціальні відхилення (тривожність, імпульсивність, агресивність, асоціальність тощо), набуті в ранньому віці, невміння узгодити власні дії з діями інших, швидко втрачають інтерес до цієї форми роботи. Саме тому актуальною залишається проблема стимулювання й корекції соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку в колективній діяльності, оскільки для них соціально-комунікативна активність є одним з ефективних засобів корекції.

Як показали результати спостережень за дітьми з затримкою психічного розвитку, необхідною передумовою формування соціально-комунікативної активності є організація спільної фізично-оздоровчої, креативної, предметно-перетворювальної, освітньої та суспільної діяльності.

Значні резерви для стимулювання соціально-комунікативної активності має продумана організація програми корекційної освіти, метою якої є не лише опанування певного обсягу знань, умінь і навичок, а й сприяння їхньому інтелектуальному й соціальному розвитку, спонукання до збагачення індивідуального досвіду спілкування з оточенням, рефлексії, освоєння системи цінностей взагалі та цінностей взаємодії з іншими зокрема.

Організуючи систему корекційної освіти як необхідну передумову стимулювання соціально-комунікативної активності, педагоги покликані забезпечити:

– засвоєння змістової складової частини культурно-національних і загальнолюдських цінностей;

– таке соціальне мікросередовище, де вільний розвиток кожної дитини є умовою розвитку всіх, де особистість – не продукт цього мікросередовища, а його основа, де право

альтернативи особистості в дитячому колективі є соціальною цінністю;

– опанування кожною дитиною методів самоспостереження; вдосконалення прийомів саморегуляції, спрямованих на інтелектуальний розвиток, прояв почуттів, вольові дії тощо.

Впроваджуючи корекційно-розвиткову програму освіти, слід враховувати, що ефективність результатів суттєво залежить від індивідуально-колективної форми організації, за якої складаються стосунки взаємозалежності, формується почуття взаємовідповідальності й комунікативної спроможності. На засадах спільної інтелектуальної взаємодії створюються сприятливі умови для стабілізації особистісних якостей дітей із затримкою психічного розвитку.

Саме тому під час взаємодії з ровесниками в дітей із затримкою психічного розвитку необхідно, щоб накопичувалися не лише знання, а й розвивалася мотивація до співпраці, створювалися умови для позитивних емоцій від спільних досягнень в освітній діяльності. Однією з умов є групова робота – форма організації навчання в малих групах на засадах співпраці з чітко розподіленими завданнями для всіх членів групи, об'єднаних спільною освітньою метою. Ефективність особистісно-розвиткового навчання визначається не лише обсягом знань, умінь і навичок, яких набули діти із затримкою психічного розвитку, а саме участю в процесі їх здобуття, рівнем пізнавальної та комунікативної активності, що є передумовою подальшого особистісного розвитку.

На цьому етапі виникають певні труднощі в досягненні балансу між інтересами дітей із затримкою психічного розвитку і необхідністю досягти чітко окреслених корекційних результатів. Для подолання цих перешкод важливо створити комфортну для кожної дитини з особливими освітніми потребами атмосферу, щоб навчальна діяльність перестала бути джерелом негативної психічної напруги, зростання рівня тривожності й перетворилася на радісний, цікавий, натхнений процес.

Одним із засобів формування соціально-комунікативної активності є залучення дітей із затримкою психічного розвитку до предметно-перетворювальної, освітньої діяльності.

Організація предметно-перетворювальної та, особливо, освітньої діяльності в умовах групової взаємодії – одна зі складних проблем. Це пов'язано з тим, що об'єктивні можливості дітей із затримкою психічного розвитку обмежені. Разом із тим не існує достатнього розуміння того, яка предметно-перетворювальна й освітня діяльність і в якому обсязі необхідна для формування соціальних якостей суспільно адаптованої особистості.

Завданням корекційно-розвиткової програми освіти є стимулювання соціально-ко-

мунікативної активності в процесі організації предметно-перетворювальної й освітньої діяльності. Передусім креативна діяльність має розглядатися як засіб, як сфера соціальної орієнтації саме на початкових етапах онтогенезу, а не лише як професійна орієнтація після закінчення школи. Це означає, що предметно-перетворювальна й освітня діяльність має формувати в дитини ставлення до освіти та професії загалом. Дуже важливо, щоб діти з затримкою психічного розвитку були глибоко переконані в необхідності здобуття професії.

Формуючи цінності спільної взаємодії в процесі організації фізично-оздоровчої, креативної, предметно-перетворювальної, освітньої та суспільної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку, варто використовувати певні правила для оцінки участі кожного учня:

1. Планування роботи – запорука якісного її виконання.

2. Мета й рішення, прийняті групою, мають бути чіткими та зрозумілими всім.

3. Партнери повинні знати, що кожен із них робить і які завдання реалізує.

4. Повне взаєморозуміння – найважливіша умова успішної співпраці.

5. Кожен партнер відповідає за належне тачасне виконання поставлених перед ним завдань.

6. Партнери не повинні наполягати на власному варіанті виконання завдань, але можуть знаходити компроміс і змінювати власну думку на користь іншого, якщо це гарантує успіх групи.

7. Повага до партнерів – запорука успіху. Чесність, відданість й інтерес до справи – шлях до створення дружної команди.

8. Важливо критично оцінювати внесок кожного учасника у виконання спільного завдання.

9. Успішне виконання завдання варто супроводжувати похвалою всіх партнерів, які були залучені до роботи.

Міжособистісне спілкування, що виникає в процесі організації спільної діяльності різноманітних видів – реальний шлях стимулювання соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку.

Щоб ефективно опосередковано керувати процесом розвитку певної спрямованості міжособистісних стосунків з метою стимулювати одні та гальмувати чи викоринювати інші, необхідно добре вивчити походження й сутність міжособистісної взаємодії дітей із затримкою психічного розвитку.

Педагогу, який організовує міжособистісне спілкування в інклюзивному середовищі, корисно враховувати існування реальних груп, які сформувалися серед дітей у колективі. Необхідно знати, враховувати й використовувати особливості цих груп, їхню структуру, інтереси, можливості. Завдяки міжособистіс-

ному спілкуванню вчинок однієї дитини стає обставиною життя інших дітей, а дії та вчинки останніх стають обставинами життя дітей із затримкою психічного розвитку.

Висновки з проведеного дослідження.

Підсумовуючи, зазначимо, що протягом року, завдяки реалізації корекційно-розвиткової програми освіти з формування повноцінної соціально-комунікативної активності як фактору корекції затримки психічного розвитку, відбувся процес створення позитивної соціально-психологічної атмосфери в колективі.

Стимулювання соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку в умовах освітнього процесу в закладах освіти сприяло:

1) формуванню системного підходу до поняття «соціально-комунікативна активність» і необхідності розглядати її як систему багатомірних і багаторівневих зв'язків, що охоплюють усю сукупність умов і стійких факторів становлення й розвитку;

2) соціальній діяльності, яка є утворюючою, джерелом змін, що впроваджуються дитиною в систему взаємин з оточенням; динамічною стороною діяльності, оскільки активність – рух, у якому реалізуються ці взаємини; відтворенням діяльності, як процесу;

3) стимулюванню соціально-комунікативної активності, що неможливо без корекції таких відхилень у розвитку індивідуальності дитини, як тривожність, імпульсивність, агресивність, замкнутість, нечесна й асоціальна поведінка, невпевненість, емоційна нечутливість;

4) забезпеченню кожного учасника сприятливими умовами в системі стосунків у групі, що потребує постійної діагностики неофіційного статусу учня, його динаміки, а також спеціальної педагогічної технології корекції ціннісно-сміслової свідомості дітей із затримкою психічного розвитку в напрямі їх соціалізації;

5) стимулюванню соціально-комунікативної активності, що має реалізовуватися в спільній роботі педагогів, психологів і фахівців інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Башавець Н.А. Історія розвитку проблеми здоров'язбереження молоді [Електронний ресурс]. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2009-3/9bnapzm.htm>.

2. Висковатова Т.П. Современные подходы к проблеме регуляции психических составляющих личности. *Вісник Одеського національного університету*. Серія «Психологія». Одеса. 2013. Т. 18. Вип. 4. С. 55–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_4_10.

3. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва : Смысл ; Эксмо. 2005. 1136 с., ил. (Библиотека всемирной психологии). ISBN 5-699-13728-9.

4. Данілявічутє Е.А., Літовченко С.В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі : навчально-методичний посібник/за заг. ред. А.А. Колупаєвої. Київ : А.С.К., 2012. 360 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

5. Иванова И.Б. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами : методичні рекомендації. Український ін-т соціальних досліджень. Київ, 1999. 80 с. ISBN 966-95717-0-7.

6. Ілляшенко Т.Д. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання : навчальний посібник для педагогів і шкільних психологів. Ін-т змісту і методів навчання. Київ, 1997. 128 с.

7. Киричук О.О. Ціннісні регулятори психологічного благополуччя особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 1 (1). С. 89–94. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1(1)_16).

8. Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади : монографія. Ін-т спец. педагогіки Академії педагогічних наук України. Київ. Педагогічна думка. 2007. 458 с. ISBN 978-966-644-032-0.

9. Сак Т.В. Контроль та оцінювання соціальної компетентності учнів з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивному класі. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. № 4 (58). 2010. С. 8–11.

10. Эриксон Э. Детство и общество. 2-е изд. Санкт-Петербург : Ленато, 2006. 592 с.